I. BUDAI-DELEANU ŞI PROIECTUL EUROPEAN[i]

Prof. dr. Caius Dobrescu

Universitatea din Bucureşti

Abstract

The paper attempts to solve the mystery of Ion Budai Deleanu's exclusion from the literary cannon, in spite the surface and profundity of his works. It also argues that this state of fact should be corrected by an educational policy that explicitly and coherently assumes values that are generally considered to be European.

Destinul operei lui Budai-Deleanu este şocant, unic în literatura română, şi, la acest nivel al valorii şi complexității, unul dintre cazurile spectaculoase de descoperire extrem de întîrziată din întreaga literatură europeană. Opera prin care a pătruns în conştiința națiunii, epopeea comică *Țiganiada*, a fost publicată, într-o primă versiune, abia în 1870, la jumătate de secol de la moartea autorului. Iar cea de a doua versiune a *Țiganiadei* şi poemul *Trei viteji* au apărut abia în anii 1923-1924. Această imensă întîrziere în difuzarea publică a operei sale de ficțiune (deşi, s-o precizăm, nici opera ştiințifică, lexicografică, istoriografică n-a avut o soartă mai bună), conferă copleşitorului său geniu comic un fel de aură tragică. Accentuată de faptul că, deşi între timp *Țiganiada* a pătruns în istoriile literare şi în manuale, deci a depăşit obstacolele care stăteau în calea *difuzării* sale, totuşi *receptarea* ei este departe de a fi atins maturitatea.

E adevărat, istoricii literari interbelici, în primul rînd Dimitrie Popovici şi Perpessiciuss, s-au aplecat cu reală atenție asupra operei sale. Dar George Călinescu, devenit, în timp, principalul dispensator de prestigii literare, deşi el însuşi un italienizant, asemenea lui Budai (ale cărui modele sînt de regăsit în eposul comic peninsular, de la Cavalcanti la Casti), i-a tratat creația poetică într-un mod mai degrabă condescendent. În stilul său inconfundabil, bazat, atunci cînd vroia să evite o judecată directă, pe descriere şi parafrază, ,,divinul critic'' a dat semne că s-a amuzat cu fațețiile *Țiganadei*, însă nu a inițiat o mişcare de revalorizare, de resituare canonică a acesteia. Astfel încît el figurează în *Istoria* călinesciană mai degrabă ca o ilustrare literară a momentului cultural reprezentat de Şcoala ardeleană, decît ca manifestarea somptuoasă a unei originalități creatoare inconfundabile. În mod evident, Călinescu îl apreciază pe Budai, îl simte ca mult mai viu, mai actual, mai modern decît pe Petru Maior şi Gheorghe Şincai, mai receptiv, adică, la modernitatea care plutea şi în aerul Transilvaniei habsburgice, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dar nu-l vede, totuşi, depăşindu-şi epoca. Viziunea estetică pe care o intuieşte nu i se pare suficient de provocatoare. De asemenea, Călinescu nu se poate împiedica să nu vadă în formula aleasă de Budai expresia

BDD-A23571 © 2009 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)

defazării, a desincronizării față de mersul european al ideilor literare. Un diagnostic făcut explicit peste ani, de către Paul Cornea, într-un studiu cu titlul grăitor ,,Un scriitor de renaştere timpurie într-o renaştere întîrziată‘‘.

Într-un mod semnificativ, *Țiganiada* este tratată cam în acelaşi mod, deşi cu alte concepte, la începutul secolului XXI, în *Istoria critică a literaturii române* a lui Nicolae Manolescu. Este adevărat, de data aceasta poemul este interpretat printr-o raportare transistorică la categoriile estetice ale postmodernismului. Fără a-l considera un precursor al tendințelor literare manifestate în literatura română începînd din anii 1980 (ceea ce ar fi fost neverosimil), Nicolae Manolescu observă că evoluția gustului literar produce categorii estetice prin care putem descrie surprinzător de bine epopeea cu destin atît de straniu a lui Budai. În *Istoria critică* notele de subsol polifonice ale ,,*poemation*-ului‘‘ sînt luate pentru prima dată în serios din punct de vedere estetic – mutație posibilă doar prin prisma jocurilor livreşti ale prozatorilor tîrgovişteni şi, mai tîrziu, ale optzeciştilor. Însă, dincolo de un set de considerații formale interesante, criticul se abține de la o veritabilă judecată asupra valorii literare, constatînd că, indiferent de meritele sale istorice, *Țiganiada* a intrat prea tîrziu în circuitul literaturii române pentru a-şi fi creat, aşa cum se întîmplă cu operele importante, o rețea de influențe şi filiații. În concluzie, poemul rămîne o ciudățenie, o curiozitate cu valoare mai degrabă arhivistică. Judecată care explică, probabil, şi faptul că Budai-Deleanu nu a fost inclus în lista autorilor obligatorii din programele de literatură română a căror elaborare a fost coordonată de Nicolae Manolescu.

În cele ce urmează, voi încerca să explic misterul că, într-o modernitate literară foarte săracă în precursori, cineva de suprafața şi profunzimea autorului *Țiganiadei* poate fi în continuare menținut înafara edificiului canonic. Şi de ce, în opinia mea, această stare de fapt ar trebui corectată printr-o politică educațională care asumă explicit şi coerent valori considerate consensual ca europene.

Mecanismele uitării

,,Poet al latiniştilor‘‘ îl numeşte George Călinescu, în *Istoria literaturii române*, explicînd, indirect, unul dintre mecanismele marginalizării lui Budai-Deleanu. ,,Singurul dintre latinişti care se dedică frivolităților artei‘‘, continuă criticul, sugerînd diferența de temperament, însă cu importante consecințe intelectuale şi morale, dintre autorul *Țiganiadei* şi cvasiunanimitatea congenerilor săi. Spiritul dominant este exprimat, după cum bine ştim, de Petru Maior, Gheorghe Şincai, Samuil Micu. Oameni cu formație teologică, aceştia sînt, şi în manifestarea lor publică, şi în corespondența privată, sobri militanți pentru emanciparea

BDD-A23571 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)

politică şi culturală a românilor din Ardeal. Deşi cu toţii discipolii iezuiţilor, în mod ciudat numai Budai-Deleanu pare atins nu doar de dimensiunea rigorii raţionale a acestora, ci şi de aceea (aici putem folosi termenul lansat mai sus în citatul călinescian) *frivolă*.

Istoricii culturii şi ideilor vorbesc despre evoluţia foarte interesantă a *Companiei lui Isus*, de la întemerirea ei în zorii Contrareformei şi pînă în miezul Secolului Luminilor. Reacţia faţă de protestantism a luat, în Europa apuseană şi centrală, două căi. Pe de o parte, aceea de a-l concura în austeritate şi rigorism, promovînd renaşterea practicilor ascetice, aşa cum au făcut janseniştii. Pe de altă parte, aceea de a oferi ceea Reforma părea să retragă fără compromis – posibilitatea de a duce o viaţă pămîntească deplină şi fericită, fără a-ţi compromite salvarea sufletului. Cale pe care, în Franţa, în sudul Germaniei, în Imperiul habsburgic, au mers cu tot mai multă hotărîre iezuiţii. De altfel, însăşi Uniaţia din Galiţia şi Ardeal este expresia acestui program tolerant şi adaptativ. Concesiile făcute de Roma, sub influenţă iezuită, particularităţilor istorice ale bisericii orientale, trebuie, de altfel, plasate într-un tablou mult mai larg, în care misionarii sfintei Companii căutau modalităţi de a se adapta şi la tradiţiile precolumbiene care supravieţuiau în America de Sud, şi tradiţiilor confucianiste şi taoiste ale unei Chine pe care visau să o catolicizeze integral. Dar pentru a înţelege cu adevărat spiritul creativ-liberal de care este atins iezuitismul este mai instructiv să ne gîndim, prin analogie, la atmosfera generală a unei Europe Centrale ce se acoperă, începînd din secolul al XVII-lea, cu reşedinţe episcopale sau arhiepiscopale dintre cele mai fanteziste, care, în paralel cu arta publică plină de schelete şi de o tot mai atent-redată anatomie a descompunerii fizice, dezvoltă într-un plan ,,privat-ecleziastic‘‘ un baroc ludic de-a dreptul flamboaiant.

Iată spiritul ce pare să-l fi contaminat, la Viena, pe Budai-Deleanu. Dar tocmai acest cosmopolitism relaxat şi tolerant al omului de lume pare să-l fi şi îndepărtat sufleteşte de grupul său de apartenenţă etno- şi socio-culturală. Nu la suprafaţă, fiindcă, după cum arată documentele, el şi-a pus nu o dată cunoştiinţele juridice în slujba cauzei naţionale (s-a formulat chiar ipoteza că ar fi contribuit la elaborarea *Supplex*-ului). Dar izolarea cvasiabsolută în care a creat vorbeşte de la sine despre limitele destul de severe ale comunicării sale cu tovarăşii săi de ,,cohortă‘‘ intelectuală. Este adevărat, totuşi, că *Ţiganiada* îi este dedicată ,,vestitului cîntăreţ‘‘ Mitru Perea – anagramă pe care astăzi o descifrăm fără probleme ca referindu-se la Petru Maior. Nu este, de aceea, exclus ca, dintre corifeii Şcolii ardelene, măcar rigurosul prelat şi erudit care-şi împrumută astăzi numele universităţii tîrgu-mureşene să fi avut o faţă ascunsă, ludică, disponibilă pentru ,,frivolităţi‘‘. Din păcate, însă, relaţia de complicitate amicală dintre cei doi nu este atestată documentar într-o măsură

BDD-A23571 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)

suficientă sau măcar relevantă (aşa cum este, de exemplu, aceea, foarte interesantă, analizată cu finețe de Paul Cornea, dintre Grigore Alexandrescu şi Ion Ghica). Astfel încît nu ne rămîne decît să ne-o imaginăm.

Pe de altă parte, nici latura savantă, de istoric şi filolog, a lui Budai-Deleanu nu a ajuns la o expresie publică deplină. Cu rare excepții, întreprinderile sale cele mai ambițioase în aceste domenii au rămas în manuscris, în general neterminate (deşi vădind un efort asiduu de documentare şi elaborare). Dar, cînd numele lui Budai-Deleanu va reveni în spațiul public românesc, în anii 1870, Alexandru Papiu-Ilarian, cel căruia i se datorează recuperarea arhivei sale, se va arăta interesat exclusiv de ceea ce presupunea că este apologia latinității româneşti, expediind *Țiganiada*, la capătul unui inventar al manuscriselor ilustrului înaintaş, într-un rînd de final, devenit între timp antologic prin umorul involuntar: ,,Era pre aci să uit: 14. *Țiganiada sau tabăra țiganilor*''.

Mai mult decît atît, Budai-Deleanu pare să fi fost atît de discret cu manuscrisele sale şi dintr-un sentiment de autocenzură. E posibil să-şi fi impus menținerea îndeletnicirilor sale scriitoriceşti între confiniile spațiului privat şi din convingerea sinceră că între arme, fie acestea şi ideologice, aşa cum erau cele folosite în campania de emancipare politică purtată de încă fragilele elite intelectuale româneşti din imperiul habsburgic, muzele trebuie să tacă. Adică, de fapt, doar muzele literaturii, pentru a lăsa spațiu de manifestare celei a istoriei, foarte implicată în legitimarea politico-simbolică a nobilității etnice româneşti. Dacă despre manuscrisele istorice şi filologice se poate rezonabil presupune că nu au văzut lumina tiparului fiindcă autorul nu a apucat să le isprăvească, *Țiganiada* este o creație deplină, atent şlefuită, executată în două versiuni integrale, şi asta, după toate estimările, cu destul de mult înainte de petrecerea din viață a autorului. Totuşi, Budai a păstrat-o în sertar, convins fie că nu exista încă un public de limbă română suficient de numeros şi educat ca să o poată citi, fie că publicul intelectual nu trebua abătut cu ,,frivolități'' de la concentrarea asupra interesului general. Fie, într-o altă ipoteză, care nu le exclude pe celelalte, că o asemenea lucrare i-ar fi creat imense probleme cu cenzura şi i-ar fi pus în pericol poziția foarte onorantă şi greu obținută de consilier al tribunalului imperial din Lemberg/Lwow.

Pe lîngă toate aceste prezumții, trebuie spus că *Țiganiada* însăşi poartă urma acestui mod de gîndire. Încă din prologul atribuit lui Leonachi Dianeu (celebră auto-anagramare) poetul mărturiseşte cu umilință că nu se simte capabil să se ridice la înălțimea eposului eroic, acela care într-adevăr instruieşte şi oțeleşte virtutea unei națiuni. Cu toate acestea, nostalgia poemului eroic nu-l părăseşte niciodată, fiindcă povestea perfect anti-eroică a ,,taberei

BDD-A23571 © 2009 Editura Universității „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)

țigăneşti‘‘ este dublată, la început discret, dar masiv şi (cel puțin în intenție) grandios înspre final, de evocarea eroismului autentic al luptei dintre principatul valah şi puterea otomană. Acest fapt ne spune mai mult despre tensiunile interioare ale lui Budai-Deleanu decît multe detalii biografice sau contextuale. Fiindcă poetul sacrifică, practic, unitatea operei sale prin acest final patetic şi mai ales prin introducerea unui personaj alegoric atît de artificial şi insubstanțial precum Romândor – continuatorul fantasmatic al luptei pentru independență a lui Vlad-Vodă. Inconsecvență artistică dublată şi de începețoşarea mesajului universalist şi sceptic al poemului, de încărcarea acestuia cu o conotație militant-etnică surprinzător de provincială în raport cu atît de complexa armătură de idei a ansamblului.

Ceea ce ne rămîne la sfîrşit este imaginea unei fatalități. De publicul educat şi multinațional al imperiului, cu care avea certe afinități intelectuale, Budai-Deleanu era despărțit printr-o barieră lingvistică insurmontabilă. Iar un public românesc nu exista încă, nici în Transilvania, unde preoții greco-catolici, învățătorii, funcționarii publici, întreprinzătorii români cu ştiință de carte aveau cu totul alte priorități, nici în Principatele aflate sub suveranitate otomană, unde gustul literar al elitelor boiereşti era abia la nivelul romanelor populare de tip *Varlaam şi Ioasaf* sau la cel al poeziei neoanacreontice de budoar.

Mecanismele marginalizării

În cele de mai sus m-am referit la contextul intelectual-moral şi instituțional care a făcut ca personalitatea lui Budai Deleanu să intre în uitare pentru jumătate de secol după moartea sa. Inexistența unui climat cultural, a unei piețe a cărții, a unui public, fie şi minimal, apt să-l perceapă explică în mare parte faptul că extrem de fertilul său mesaj literar a căzut pe un teren sterp. Cu toate acestea, nici după publicarea manuscriselor sale, şi în primul rînd a *Țiganiadei*, scriitorul nu s-a bucurat de centralitatea care, cu asupra de măsură, i s-ar fi cuvenit. Deşi privit cu interes şi studiat cu aplicație, Budai-Deleanu a rămas în continuare mai degrabă o apariție insolită, bizară şi, mai ales, *excentrică* în reprezentarea dominantă asupra evoluției literaturii române şi în canonul autorilor în cel mai înalt grad memorabili. Pînă astăzi, acțiunile sale la bursa românească a valorilor literare par să nu fi atins valoarea celor deținute de un Vasile Alecsandri sau George Coşbuc, ceea ce, chiar şi la o superficială reevaluare a anvergurii intelectuale a poetului şi filozofului hunedorean, este de natură să ne şocheze. Această plasare pe piața valorilor nu este, însă, relevantă pentru structura şi complexitarea operei lui Budai, ci ne indică mai degrabă că viziunea poetului a rămas încă neînțeleasă sau în orice caz *neasimilată* de conştiința noastră culturală. Cum a fost posibil acest lucru este ceea ce vom încerca să explicăm în cele ce urmează.

BDD-A23571 © 2009 Editura Universității „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)

Ceea ce deturnează grav receptarea *Țiganiadei* este sentimentul, extrem de rebel la tratamentul pedagogic, al îmbătrînirii ireversibile a textului. Cititorul neprofesionist are tendința să renunțe de la primele dificultăți ivite în calea înțelegerii sale, cu sentimentul că se află în fața unui text la fel de îndepărtat în termeni culturali (adică de sensibilitate, de mentalitate) ca şi operele cronicarilor. Un text, altfel spus, căruia trebuie să-i faci o reveranță politicoasă pentru meritele sale istorice, dar care nu are nici o şansă să ne mişte sau să ne încînte. În termenii lui Eugen Lovinescu (el însuşi consecvent în ignorarea lui Budai-Deleanu) avem de-a face cu un caz tipic de mutație a valorilor, din planul estetic în planul civilizațional. Adică, într-un plan care aparține istoriei şi istoricilor, care aparține memoriei culturale, iar nu gustului şi gîndirii vii.

Această prejudecată este extrem de uşor de spulberat. Pentru oricine pătrunde în atmosfera *Țiganiadei* devine repede evident că, deşi limbajul are multe turnuri arhaizante (filologii susțin chiar că au identificat structuri expresive care atestă o relație cu psalmii traduşi de Dosoftei) conținutul mental al epopeii comice se plasează la o distanță cosmică de cel al ,,literaturii vechi''. Şi nu e vorba doar de o diferență de generație, ci de una mult mai profundă, de fundamente culturale – Budai-Deleanu este, în mod esențial, un intelectual de factură europeană, format şi maturizat, de la un capăt la celălalt, în sistemul de referință al marii literaturi apusene. Între el şi antecesorii săi în privința scrisului expresiv în limba română există o breşă profundă. Mai mult decît atît, Budai-Deleanu nu este doar un occidental ci, în esență, un occidental *modern*, cu ale cărui teme, valori, reverii am avea toate motivele să consunăm.

Dacă acest fapt nu se întîmplă în mod firesc, responsabilitatea revine, în mare parte, faptului că opera marelui poet a rămas mult timp prizoniera nu atît a erudiției filologice (această situație era, oricum, de neevitat, cel puțin atîta timp cît necunoscutele legate de datare şi de lecțiune împiedicau însăşi receptarea primară a textului), cît a discursului istoriografic național-ist. Din perspectiva acestuia din urmă, toate realizările trecutului se subordonează idealului realizării națiunii unitare, instituționalizarea etnicității apărînd ca idealul suprem, dacă nu unic, care poate anima o viață de cărturar. Istoria militantă, de altfel, nu se limitează la a transforma orice gînditor sau artist într-un vector al cauzei etno-naționale, dar vrea cu tot dinadinsul ca între toți aceşti vectori să existe o continuitate neproblematică, absolută, indiferentă la variațiile cultural-istorice. Istoria intelectuală devine pur şi simplu aceea a unei transmiteri de ştafetă între generații, idealul desăvîrşirii naționale fiind țelul către care se presupune că se aleargă neobosit ,,din cele mai vechi timpuri pînă astăzi''.

BDD-A23571 © 2009 Editura Universității „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)

O asemenea teleologie rudimentară (care marchează, în bună măsură, translarea schemelor de gîndire profectic-apocaliptice din sistemul de referinţă „pan-uman‘‘ al civilizaţiei medievale creştine în cel „neo-tribal‘‘ al societăţilor seculare moderne) falsifică imaginea oricărui mare autor, care, chiar în prezenţa celor mai patriotice intenţii, nu poate fi decît o personalitate complexă şi plurală. Dar deformarea este cu atît mai drastică atunci cînd avem de-a face cu mari personalităţi care, prin temperament sau natura convingerilor, nu au nimic de-a face cu entuziasmul, cu frenezia militantă. În aceste situaţii, inconvenabilul este fie complet eliminat, adică împins în uitare, fie reconfigurat, ajustat pe calapodul corectitudinii etno-politice, pînă cînd devine de nerecunoscut. Spre nenorocul literaturii române, soarta lui Budai-Deleanu a fost să fie mult timp împins într-o admiraţie convenţională care echivalează cu uitarea, în ceea ce priveşte creaţia sa literară, şi să fie promovat la statutul de militant printr-o supralicitare ideologică a operei sale de lingvist şi istoric.

Trebuie să realizăm că un geniu comic şi sceptic de dimensiunile creatorului *Ţiganiadei* nu putea fi uşor înrolat în detaşamentele patrioţilor pasionali prinse într-un veşnic marş prin ceea ce se numeşte convenţional şi uniformizator, fără simţul diversităţii şi discontinuităţii, Istoria Neamului. Libertatea de spirit a marelui poet şi erudiţia spectaculoasă care îl îmbia, în spirit iosefin, spre universalismul raţional şi tolerant nu erau menite să-i cîştige interesul şi simpatia noilor generaţii de militanţi naţionalişti, fie ei descendenţi ai tradiţiei latiniste ori discipoli ai romantismului revoluţional francez. În context transilvan, moştenirea politică a lui Budai-Deleanu este, într-o anumită măsură, discernabilă în tradiţia protestului legalist, mai direct spus în mişcarea memorandistă de la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Să nu uităm că singura parte cu impact imediat şi durabil a activităţii lui Budai-Deleanu a fost aceea de popularizator al culturii juridice iosefine. Fără îndoială că lucrările prin care încerca să aducă pe înţelesul emergentei clase mijlocii româneşti din Imperiu principiile moderne ale dreptului au nutrit, direct sau indirect, generaţia lui Ion Raţiu şi Gheorghe Pop de Băseşti – eroi politici care au înfruntat privaţiunea de libertate şi dezonoarea civică nu doar pentru drepturile românilor din Ardeal, ci şi pentru afirmarea unor drepturi şi libertăţi civice pe care le considerăm astăzi ca fundamental europene. Însă în istoria oficială de după Unire şi apoi în manualele din epoca naţional-comunistă rolul şi mesajul memorandiştilor şi al gîndirii lor politice a fost sever marginalizat (cine avea nevoie de ideea nesupunerii civile desfăşurate în cadre legale, în plină dictatură comunistă?), în favoarea exaltării aripii radicale, romantic-pasionale a tradiţiei politice ardelene, reprezentate de auto-intitulaţii „tineri oţeliţi‘‘, epitomizaţi de Octavian Goga.

Este adevărat, însă, că împletirea dintre gustul literar şi mersul ideologiei sau evoluţiile

BDD-A23571 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)

temperamentului politic este mai complicată de atît. Se poate replica celor susținute mai sus, cu îndreptățire, că junimsimul a reprezentat o fază de recul al entuziasmului din spațiul intelectual şi că spiritul critic introdus de Titu Maiorescu (el însuşi conservator în sensul păstrării criteriilor de civilitate şi civilizație ale Epocii Luminilor, nu al prezervării unei ordini teologico-feudale) ar fi trebuit să fie propice reevaluării creației lui Budai-Deleanu. De asemenea, odată cu acceptarea lui Caragiale în rîndul clasicilor literaturii române, ar fi trebuit să se deschidă drumul includerii dimensiunii sceptice în reprezentarea indigenă despre cultura înaltă, proces care ar fi stimulat un nou val de interes pentru *Țiganiada*.

În fapt, aceste mutații au contribuit efectiv la plasarea acestei opere în canonul literaturii române, mărturia cea mai importantă (fiindcă plină de consecințe) fiind chiar modul în care George Călinescu tratează *Țiganiada* în *Istoria* sa. Dar resituările care au făcut să fie redescoperit ca poet autentic nu au fost suficient de puternice pentru a-l face să depăşească statutul de ,,minor mare'', de ,,uriaş pitic''. Este paradoxal ca autorul unei opere monumentale să aibă statutul unui clasic minor, cu atît mai mult cu cît vorbim de specia fascinantă, paradoxală, extrem de dificilă şi complexă în pofida faptului că e plasată sub auspiciile juisării iradiante, a monumentalității ludice şi ironice. Totuşi, există o combinație de motive care au generat un asemenea proces de ,,promovare pe linie moartă'' (amintind de stilul în care se anulau indezirabilii în jocurile de putere dinăuntrul nomenclaturii PCR).

Una dintre rațiuni este de natură pur estetică. Receptarea epopeii lui Budai a avut imens de cîştigat prin schimbarea canonului critic, de la identificarea meritului cultural, la lectura atentă care caută ,,desenul din covor'', adică subtilitatea, complexitatea formală, arta. Criticii care continuă gestul maiorescian de discernere a esteticului în raport cu orice alte planuri de articulare a unei opere nu puteau ignora măiestria autentică, hrănită prin frecventarea unor modele ilustre, şi nici subtilitatea țesăturii de aluzii livreşti. Totuşi, acest avantaj s-a dovedit relativ. Formați într-o epocă în care se distingea ferm între poezie, proză şi proza de idei, afectați, chiar şi atunci cînd nu-şi dădeau seama, de o reprezentare puristă a modului liric, esteții care i-au evaluat opera au privit-o, din nou, mai mult ca pe o curiozitate istorică, luînd în sens literal afirmația poetului că a produs o simplă ,,jucărea''. Esteții care nu l-au ignorat, s-au dovedit totuşi nereceptivi la *imbroglio*-ul de forme literare şi idei care face specificul inimtabil al creației lui Budai-Deleanu. Iar criticii care s-au arătat sensibili la complexitatea conceptuală a epopeii (Dimitrie Popovici, Ioana Em. Petrescu) au tratat-o cu mijloacele tradiționale ale istoriei intelectuale şi culturale.

Pe de altă parte, consolidarea modelului Caragiale s-a dovedit detrimentală pentru

BDD-A23571 © 2009 Editura Universității „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)

creația lui Budai-Deleanu, fiindcă a legat foarte puternic reprezentarea asupra satirei de critica socială şi de moravuri, făcînd mult mai greu perceptibil nivelul mai înalt şi mai complex ilustrat de poetul ardelean – acela, atît de rar frecventat în literatura română din toate timpurile, al unei *comedii a ideilor*.

O altă raţiune a respectului marginalizator acordat retroactiv *Ţiganiadei* ar putea fi descoperită în faptul că reprezentarea colectivă despre istoria culturală românească, de la Unirea din 1918 încoace, s-a dovedit tot mai puţin sensibilă la diferenţa transilvană. Viziunea ineistă despre literatură ne învaţă că aceasta rezistă prin conexiunile ei interne, prin esenţa ei care se sustrage evoluţiilor istorice, dar bunul-simţ critic ne aduce în mod constant în poziţia de a realiza că percepţia şi evaluarea unei opere literare este, în mod real, funcţie de perceperea complexităţii şi importanţei contextului socio-cultural care a generat-o. În acest sens, deşi este evident că importanţa creaţiei lui Shakespeare nu este un simplu reflex al Angliei elisabetane, nu ne este foarte uşor să distingem fascinaţia pentru dramaturgia sa de fascinaţia generală exercitată asupra minţii noastre de o epocă pe care o percepem ca fiind una a unei uluitoare *diversităţi* (a demersurilor artistice, cognitive, intelectuale, comerciale, politice) *în unitate*. Din păcate, nu putem spune acelaşi lucru despre Transilvania secolului al XVIII-lea – o lume care trecea printr-o extrem de spectaculoasă cotitură civilizaţională, marcată de dinamism, diversitate şi creativitate, dar care nu este percepută la adevărata sa dimensiune şi vitalitate de spiritul public românesc „valahocentric''. Acesta din urmă se poate lăsa fascinat mai degrabă de Viena lui Mozart, decît de reflexele puternice şi complexe, chiar dacă nu o dată contradictorii, ale modelului vienez în provinciilor imperiale cu majoritate românească – Banat, Crişana-Maramureş, Transilvania şi Bucovina. Orientarea extracarpatică spre Paris, ajunsă la cotele unei adevărate manii, obnubilează pe termen lung sensibilitatea la cealaltă modernizare, mai timpurie, prin care trec românii din Imperiul habsburgic. E drept, aceasta din urmă nu este o modernizare voită şi iniţiată de românii înşişi (aşa cum este aceea promovată de elitele sociale din Principate), ci una *suportată* de români. O modernizare, e adevărat, de tip colonial, dar care nu a fost lipsită de efecte dintre cele mai faste şi care, mai ales, pentru a reveni la linia noastră de argumentaţie, a produs o diversitate şi o dinamică a acţiunii şi ideilor care poate impresiona în sine.

Cu toate acestea, o istorie amplă şi inspirată a acestei epoci, eliberată de provincialismul vindicativ, nu a fost scrisă încă *de un autor român* (probabil David Prodan a ajuns cel mai aproape de un asemenea deziderat, ratînd însă, în final, de dragul „corectitudinii patriotice'', dimensiunea cu adevărat cosmopolită a tabloului istoric). Astfel încît, neinserată într-un context istoric vibrant din punct de vedere social, intelectual şi cultural (aşa cum este, de

BDD-A23571 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)

pildă, cazul ,,marilor clasici‘‘, asociați cu imaginea unei epoci de creştere, de vitalitate socială şi economică, aceea a domniei lui Carol I), geniala epopee a lui Budai-Deleanu a fost lipsită de o importantă formă de energie, aceea ,,contextuală‘‘, pentru a fi promovată în centrul reprezentării româneşti de sine.

În plus, să nu uităm că diferența dintre modernizarea Vechiului Regat şi aceea trăită de românii din Imperiul habsburgic se suprapune peste distincția dintre Epoca Luminilor şi romantism. Dincolo de Carpați, transformarea de profunzime începe abia odată cu transplantarea pasiunii romantice în peisajul balcanic, aparent placid, al unor provincii-tampon, cu statut de autonomie, ale Imperiului otoman. În Transilvania, modernizarea este produsul direct al raționalizării birocratice de tip luminist. Ceea ce ne poate sugera că, datorită acestui decalaj, valorile raționalismului nu au fost internalizate cu adevărat în varianta moldo-valahă a modernizării, de unde şi lipsa de sensibilitate pe termen lung față de un mare poet, Budai-Deleanu, care întrupează în cel mai înalt şi mai vibrant mod cu putință spiritul Luminilor.

Nu trebuie să deducem de aici că ,,excepția culturală‘‘ care trebuie luată în calcul în cazul lui Budai-Deleanu a fost sistematic ignorată. Există autori – aşa cum era de aşteptat, ardeleni – care au analizat-o cu precizie şi subtilitate. Primul dintre aceştia, deschizătorul unei căi de analiză extrem de promițătoare, abandonată din păcate, este Aron Densusianu, autorul unui excelent studiu despre *iosefinismul* lui Budai Deleanu. Din păcate, lucrarea lui Densusianu este greu accesibilă astăzi. Aflăm de ea mai degrabă din referiri polemice din anii 1970, foarte utile, de altfel, pentru a înțelege o altă cauză a non-receptării specificului modernizării transilvane şi, odată cu acesta, a specificului geniului lui Budai-Deleanu. Un istoric literar oficial precum Ion Lungu îşi făcea, bunăoară, o cauză din a contesta teza lui Densusianu, pentru a salva stereotipul Austriei ca ,,închisoare a popoarelor‘‘. Este ironic că ultimul intelectual român care să-şi fi propus să scrie o istorie a tuturor popoarelor Transilvaniei (cu excepția posibilă a lui Gheorghe Barițiu) să fi fost… Budai-Deleanu însuşi. Rămasă în manuscris, lucrarea sa tratează, e adevărat, şi tema latinistă a precedenței româneşti în bazinul carpatic, dar implică, în acelaşi timp, cu toată claritatea, şi în spiritul unui evident federalism cosmopolit, că acest ținut aparține în mod legitim tuturor etniilor care-l locuiesc şi că rațiunea care-i luminează pe toți oamenii, dincolo de particularitățile culturale, îi va aduce şi pe ardeleni la civilitate şi armonie. Spiritul iosefin, care presupunea loialitate față de Împărat văzut nu atît ca uns al lui Dumnezeu, cît ca reprezentant al idealului libertății înăuntrul rațiunii, al libertății ca necesitate înțeleasă, îl anima în mod evident pe Budai-Deleanu – dar acest fapt era considerat ca profund inconvenabil de către istoricii

BDD-A23571 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)

oficiali ai național-comunismului ceauşist, pentru care istoria națională trebuie să fie o luptă singuratică împotriva tuturor „străinilor‘‘ - complotişti, lacomi şi rău-intenționați prin definiție. A-l trata pe Budai-Deleanu drept loial viziunii politice a lui Iosif al II-lea echivala cu a-l denunța public drept trădător de neam, aşadar asocierea trebuia atacată frontal şi negată vehement.

Dintre intelectualii care aveau datele pentru a-l plasa corect pe poetul *Țiganiadei* într-o istorie simultan literară, culturală şi politică se detaşează Lucian Blaga şi Nicolae Balotă. Primul, într-un excelent capitol din *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, un studiu de la care, în opinia mea, ar trebui să pornească orice încercare viitoare de a reconsidera opera lui Budai-Deleanu. Cel de-al doilea, într-un eseu în care stabileşte relații dintre cele mai subtile între poetica şi teologia politică a lui Budai-Deleanu şi corespondentele lor din domeniul barocului central-european. Operînd cu o categorie a stilului care evoluează cu suplețe între istoria formelor şi istoria ideilor, Nicolae Balotă reuşeşte o recontextualizare extrem de sugestivă şi de stimulativă a *Țiganiadei*. Din păcate, nici Lucian Blaga, nici Nicolae Balotă nu s-au ocupat decît în trecere de opera lui Budai-Deleanu, astfel încît remarcabilele lor intuiții nu au influențat direcția dominantă în care a evoluat receptarea acesteia.

Politicile educaționale ca terapie a receptării

În cele ce urmează vom porni de la premisa că o creştere a gradului de receptare a operei lui Ion Budai-Deleanu, de asimilare şi internalizare a valorilor şi sensibilității sale, reprezintă un caz test al integrării europene a societății româneşti. Dar se poate gîndi şi ivers: printr-o difuzare mai largă în sistemul de educație a unor interpretări mai complexe, cu reverberații în istoria culturală şi intelectuală a Transilvaniei şi, în general, a secolului al XVIII-lea, a unicei epopei terminate din lteratura română poate contribui semnificativ la euro-configurarea spiritului nostru public.

Problema cu care ne confruntăm este o schimbare strategică de politică curriculară menită să promoveze într-o meritată poziție centrală, cu un important potențial formativ, o creație de complexitatea artistică şi filozofică a *Țiganiadei*. O asemenea transformare presupune o foarte atentă dozare a procedeelor de relectură, astfel încît percepția valorilor morale şi politice să nu precumpănească *asupra* ci să se echilibreze *cu* buna receptare a virtuozității artistice. Pe scurt, a folosi cu eficiență resursa simbolică extraordinară pe care o reprezintă *Țiganiada*, pentru a lăsa să se exercite asupra publicului intern, dar şi asupra celui european, virtuțile sceptice ale geniului lui Budai-Deleanu, ar fi necesar că poetul să capete,

BDD-A23571 © 2009 Editura Universității „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)

în conştiinţa publică românească, o poziţie sensibil comparabilă cu aceea ocupată în acest moment de Mihai Eminescu.

Mai întîi, pentru a-l reintegra pe Budai-Deleanu în ţesutul literaturii sau, într-o perspectiva mai amplă, mai semnificativă, a istoriei culturale româneşti este nevoie să răspundem obiecţiei că autorul *Ţiganiadei* este afectat de o condiţie obiectivă de marginalitate. Cu alte cuvinte, indiferent de calităţile sale intrinseci, marele poem eroi-comic nu a fertilizat pe termen lung literatura de limbă română, nu a produs consecinţe, nu a stimulat, nu a fost reluat, nu a produs ecouri la distanţă, sau, oricum, nu dintre acelea de o anvergură care să le transforme în momente literare de referinţă. Faptul este evident şi, în primul rînd, nu poate fi negată lipsa oricărei relaţii dintre creaţia lui Budai-Deleanu şi aceea a poetului care va ajunge să fie considerat reperul fundamental al literaturii române. Este şocant, la o privire retrospectivă, că în *Epigonii* lui Eminescu se fac reverenţe politicoase unor Ţichindeal şi Mumulean, în timp ce marele poet al *Ţiganiadei* este ignorat cu desăvîrşire – de altfel, din motive absolut obiective: nu fusese încă editat. Este un paradox absolut fascinant, care singularizează literatura română în plan european, că marele nostru poet al Epoci Luminilor debutează efectiv, chiar dacă la jumătate de secol de la dispariţia sa fizică, *după* debutul romanticului (de fapt, riguros vorbind, al post-romanticului) emblematic al literaturii române. Ceea ce dă un sens mult mai propriu versului din tocmai-citatul poem eminescian *Epigonii*: „S-a întors maşina lumii…‘‘.

Cu toate acestea, chiar dacă este un fapt că poezia primului român modern nu este conectată profund, printr-o varietate de sugestii, citări şi referinţe, la reţeaua mai largă a modernităţii noastre literare, totuşi creaţia sa este întreţesută organic, ca a nici unuia dintre predecesorii săi şi ca a foarte puţinora dintre ce ce i-au urmat, în marea tradiţie a literaturii europene. Ceea ce înseamnă că a-l reconsidera pe Budai-Deleanu, adică a-i acorda poziţia privilegiată (şi strategică) pe care o merită din plin în canonul literar, înseamnă a „autohtoniza‘‘ dintrodată toată reţeaua sa de referinţe literare şi filozofice, mergînd de la clasiciteta greco-romană, la marea poezie lirică şi epică a Renaşterii şi la proza şi poezia de idei a Luminilor. Altfel spus, din perspectiva unei filozofii eficiente a educaţiei, a modelării caracterului şi a cultivării virtuţilor, important nu este în primul rînd faptul că *Ţiganiada* nu este inserată organic în tapiseria literaturii naţionale, ci faptul că poemul stă într-o relaţie organică, „naturală‘‘, cu tot ceea ce înseamnă marea tradiţie europeană a cosmopolitismului estetic şi filozofic. Pentru românul de astăzi este esenţial să se poată recunoaşte în acest intelectual luminat şi lipsit de complexe, primul care-i cunoaşte pe europeni dinăuntru, atît pentru că, aşa cum observa cîndva Ovid Densusianu „a trăit printre ei‘‘, cît şi pentru că, aşa

BDD-A23571 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)

cum susține Edgar Papu, dovedeşte o familiarizare intimă cu gîndirea, literatura şi arta în jurul căreia s-a cristalizat însăşi noțiunea de Europa.

Pe de altă parte, izolarea istorică a poemului şi a poetului, care a reprezentat pînă acum principalul argument, implicit sau explicit, pentru atribuirea unei condiții de minorat canonic, poate fi reinterpretată în favoarea şi spre mai marea glorie a lui Ion Budai-Deleanu. Reala alienare a marelui scriitor în raport cu publicul vremii sale nu l-a condus, după toate aparențele, la stări de violentă depresie. Dimpotrivă, aşa cum ni se arată din perspectiva timpului, Budai-Deleanu şi-a înfruntat cu demnitate condiția, şi-a populat singurătatea cu universul fanteziei sale, şi-a cultivat tonusul spiritual şi moral exersîndu-şi cu consecvență umorul şi (auto)ironia. În esență, aşadar, putem vorbi aici despre psihologia unui învingător. Rîsul lui generos, detaşat, esențialmente filozofic, reprezintă o ofertă de comunicare perpetuă, mereu deschisă, adresată oricărui spirit afin, de oriunde şi oricînd. Putem, deci, să ni-l reprezentăm ca pe un erou civilizator, un veritabil Robinson intelectual, care, depăşindu-şi cu mult contemporanii în materie de gust şi subtilitate a gîndirii, triumfă totuşi asupra conjuncturilor şi îşi transformă solitudinea într-o apologie *esențialmente europeană* a spațiului privat şi a libertății personale.

Ar fi, deci, îndreptățit să-l construim, în discursul pedagogic, pe Ion Budai-Deleanu ca pe un veritabil părinte fondator al europeității noastre. Valorizată pozitiv, singurătatea în care a creat subliniază însăşi condiția individualității care se cunoaşte şi se asumă pe sine. Un Budai-Deleanu scriind, în bună măsură, pentru sine nu este în nici un caz un marginal, ci un exponent al idealului *autonomiei individuale*, un veritabil filozof care nu se limitează la a exprima valorile şi demnitatea persoanei umane, ci se şi străduieşte să le încorporeze în propria biografie. Programul său de viață, alături de programul său estetic, ne dau cea mai viguroasă expresie, aureolată de clasicitate, a rezistenței la presiunile masificării, ale ,,cuştii de fier'' a birocrației raționalizate şi ale naționalismului gregar.

Un alt motiv pentru a insista asupra operei lui Budai-Deleanu în cadrul unui program umanist de formare ține de relația dintre expresie şi gîndire în opera sa. Modul ironic, programatic anti-patetic în care sînt abordate ideile în *Țiganiada* nu vizează, în nici un caz, delegitimarea filozofiei luate în sine. Viziunea lui Budai-Deleanu este incompatibilă cu un pesimism cultural care ar semăna îndoiala radicală față de puterea inteligenței de a înțelege şi transforma condiția umană. Desigur, există în *Țiganiada* nu motiv al fatuității/fatalității, dar conotațiile sumbre ale acestuia sînt sublimate în energia irezistibilă a jocului şi a umorului. Ceea ce putem reține, în sensul unei pedagogii europene, din alăturarea burlescului şi

BDD-A23571 © 2009 Editura Universității „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)

filozoficului nu este devalorizarea filozofiei, ci *de-patetizarea* acesteia. Spiritul în care gîndeşte Budai-Deleanu şi perspectiva în care plasează gîndirea consună cu tradiţia distinct şi constitutiv europeană a *erasmianismului*. Celebrul autor al *Elogiului nebuniei* este primul care, prin proiectul său ,,morosofic'', reia ideea antică a auto-ironiei (formă elaborată a îndoielii filozofice de sine) ca fundament absolut al reflecţiei vii şi al cunoaşterii autentice. În detaşarea completă cu care Erasmus din Rotterdam îi ia peste picior pe toţi marii teologi ai epocii scolastice trebuie să vedem opţiunea pentru *un alt mod* al gîndirii, pentru care solemnitatea spiritului de sistem echivalează cu aroganţa oarbă şi cu sterilitatea. Marea lecţie intelectuală a europeanului Budai-Deleanu, care nu poate fi învăţată cu adevărat dacă opera ilustrului ardelean nu este strategic repoziţionată înăuntrul canonului literar românesc, este aceea a *firescului* (opus aroganţei scolastice) ca premisă a oricărui autentic demers de cunoaştere.

Este aici momentul să precizăm că o bună utilizare a moştenirii culturale a lui Ion Budai-Deleanu presupune înţelegerea dublei sale deschideri. *Ţiganiada* trebuie înţeleasă atît ca un moment esenţial în evoluţia sensibilităţii literare moderne, cît şi ca un vector de mare importanţă al istoriei ideilor, al sensibilităţii intelectuale. Pentru că nu vom găsi nicăieri în filozofia teoretică sau în proza de idei de limbă română o expresie atît de amplă şi de complexă a scepticismului precum este aceea conţinută în *Ţiganiada*. În general vorbind, în cultura română scepticismul – care, altfel, reprezintă una dintre trăsăturile fundamentale, inalienabile, ale spiritului european – nu este prezent decît ca excepţie înăuntrul istoriei locale a gîndirii propriu-zis filozofice. Expresiile elaborate, profunde, convingătoare ale unei profesiuni sceptice de credinţă sînt, în general, de găsit în literatură, şi acesta este unul dintre motivele pentru care, cel puţin în cazul românesc şi cel puţin sub acest raport, istoria gîndirii nu poate fi despărţită de istoria literaturii. Dar, la originea acestei tradiţii filozofico-literare a scepticismului, jalonată de numele unor I.L. Caragiale, Paul Zarifopol, Liviu Rebreanu, Ion Pillat, N. Steinhardt, Mircea Horia Simionescu, Mircea Ivănescu, Alexandru Paleologu, Leonid Dimov, Radu Cosaşu, Livius Ciocârlie, Paul Georgescu, George Bălăiţă, Gheorghe Iova, Andrei Pleşu, Mircea Nedelciu, Daniel Vighi, Viorel Marineasa, Florin Iaru, Alexandru Muşina, Alexandru Vlad, Al. Cistelecan, Ioan Buduca, Ştefan Agopian – se află întreprinderea unică şi paradoxală a marelui Ion Budai-Deleanu, cel care, prin *Ţiganiada*, a reuşit să ridice spiritul sceptic pînă la monumental.

De altfel, trebuie să ţinem cont de faptul că nu suprapunerea perfectă dintre reprezentările marelui poet şi cărturar despre cunoaştere, intelect, instituţii, stat, libertate sau lege şi cele curente în epoca noastră dau măsura modernităţii sale, cît mai ales scepticismul de

BDD-A23571 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)

profunzime, structural şi structurant, al gîndirii sale. Epistema pe care o putem recompune din poemul şi mai ales din opera ştiinţifică a lui Budai-Deleanu poate să fie datată (există analize care indică elementele inevitabile de continuitate dintre gîndirea lui şi scolastica medievală), dar vibraţia interogativă şi dubitativă a spiritului său rămîne activă şi vie şi depăşeşte orice cadre formale ale expresiei şi reprezentării.

Una dintre modalităţile clasice de a reduce impactul operei poetice a lui Budai cu care trebuie să ne confruntăm este aceea de a plasa toate elementele de particularizare etno-culturală, forme lingvistice, poetice, trimiteri la ritualuri, la credinţe magice şi religioase, sub eticheta meschină a nativismului sau indigenismului. Identificarea filologic- şi etnografic-corectă a elementelor de cultură populară din *Ţiganiada* a fost sistematic asociată unei viziuni de extracţie romantică, generos atribuită poetului însuşi, dar care, în fapt, lasă să se vadă agenda ideologică naţionalistă a cercetătorilor. Este vorba aici de asocierea forţată a creaţiei marelui luminist la ideea utilizării folclorului pentru a da culoare locală creaţiei literare româneşti, dezvoltată ulterior într-o filozofie organicistă care presupunea o continuitate de profunzime între creaţia populară şi creaţia cultă a unei naţiuni (cea din urmă neavînd autenticitate sau chiar valoare dacă nu reprezentă sublimarea celei dintîi).

O asemenea lectură didactică şi etnolatră a intenţiilor lui Budai-Deleanu este nu doar istoric-falsă (dat fiind că poetul nu a avut nici un contact semnificativ cu gîndirea şi literatura romantismului), ci porneşte şi dintr-o completă neînţelegere a ceea ce înseamnă spiritul cosmopolit al Luminilor. Este evident că poetul *Ţiganiadei* s-a gîndit la o strategie de „împămîntenire‘‘ a formelor literare occidentale, dezvoltînd în acest scop o foarte complexă estetică şi politică lingvistică. Dar în nici un caz demersul său nu poate fi confundat cu pretenţia romantică de a scoate din străfundurile creaţiei populare, ale folclorului naiv şi anonim, religii magic-naturiste ale trecutului care codifică profilul spiritual al unei etnii. În mod evident, pentru Budai-Deleanu partea cea mai strălucitoare şi glorioasă a spiritului uman nu avea „culoare locală‘‘, adevărata înţelepciune (raţionalitatea care conferă demnitate) este suverană şi nu se supune contingenţelor culturale. Cu toate acestea, Cultura nu este în mod necesar duşmana Raţiunii, nu este nevoie de trasarea unei graniţe riguroase între ele, atîta timp cît tradiţiile şi obiceiurile nu obnubilează sau nu corodează dreapta înţelegere şi dreapta judecată.

Ca un autentic raţionalist, Budai-Deleanu este, de exemplu, un adversar învederat al superstiţiei, pe care o vede ca manifestare mecanică, rezultată din instinct, cel mai ades dintr-o spaimă oarbă, atavică, lipsită de demnitate. Faţă de o „tradiţie‘‘ a fricii şi ignoranţei,

BDD-A23571 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)

nu are nici un fel de simpatie, cu atît mai mult cu cît leagă direct pierderea libertăţi intelectuale de pierderea libertăţilor politice – popoarele căzute în sclavie şi indigenţă (reprezentate aici prin ţigani, însă cu o transparentă referire la români) sînt cele lipsite de accesul la cunoaştere, la cultivarea spiritului. Chiar dacă, în *Ţiganiada*, critica gîndirii superstiţioase, încurajate ades de biserica însăşi, nu este frontală şi militantă, ci maliţioasă şi nu lispită de o anume toleranţă specifică spiritului carnavalesc, distanţarea este totuşi netă. De altfel, este normal pentru un sceptic ,,de viţă'' să-şi exprime rezervele nu prin poncife, ci prin fermitatea extermă de fină a delimitărilor permisă de instrumentarul inepuizabil al ironiei. Pe de altă parte, însă, tocmai pentru că este convins de existenţa ,,luminilor naturale'', de faptul că mintea umană este făcută să înţeleagă ,,spontan'' ceea ce i se prezintă în mod clar şi distinct, pentru Budai raţiunea se manifestă prin limbajul şi, în parte, prin moravurile obişnuite, ,,fireşti'' ale unei comunităţi. Adevărul nu are nevoie de o limbă savantă, crispată, artificială. Limbajul ,,natural'' al vieţii reprezintă un mediu cît se poate de potrivit (ba poate chiar cel mai potrivit) pentru a-l exprima. Gîndirea limpede nu reprezintă un efort, o caznă, o împotrivire faţă de şi o smulgere din natură, ci, dimpotrivă, o formă de manifestare liberă şi naturală a vieţii, ba chiar a corpului. Budai-Deleanu este un autentic raţionalist tocmai fiindcă la el gîndirea reprezintă o formă naturală de bucurie – de aici şi utilizarea epopeii comice ca mediu al celei mai calificate reflecţii filozofice.

Budai-Deleanu este un model pentru prezent, şi ar merita plasat într-o poziţie centrală într-un canon literar cu intenţii euro-pedagogice, tocmai pentru că opera sa este un exemplu strălucit şi puternic de ceea ce am putea numi *poetică identitară*. Faptul că uzează de registre lingvistice şi etnografice din cele mai variate, menite să localizeze pregnant toposuri ale marii literaturi europene, dar şi să ,,exemplifice'' idei ale marii tradiţii filozofice, nu are nimic de-a face cu idealizarea romantică a folclorului. Este vorba aici, mai degrabă, de expresia unei remarcabile robusteţi identitare, de un viguros sentiment al propriei coerenţe interioare. Utilizînd conceptele în care gîndim în mod curent astăzi, ar trebui să spunem că, în spiritul lui Budai-Deleanu, localul nu se opune globalului, ci dezvoltă o relaţie sincretică, naturală, cu acesta.

Cele de mai sus ne îndreptăţesc să credem că poetul *Ţiganiadei* este primul nostru scriitor cu adevărat *glocal*. Un spirit puternic şi liber, care se poate mişca între sistemul de referinţă al convivialităţii comunitare şi cel al republicii universale a literelor cu deplină naturalеţe şi suveranitate. Un spirit, aşadar, de la care putem învăţa şi astăzi (sau, poate, *astăzi mai mult ca oricînd*) cum să depăşim complexele de retardare culturală şi marginalitate care-i împiedică pe români să-şi realizeze pînă la capăt condiţia de cetăţeni ai Europei şi ai lumii.

BDD-A23571 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)

BIBLIOGRAFIE

Balotă, Nicolae, ,,Universul baroc al I. Budai-Deleanu‘‘, (1970), în Rodica Chiriacescu (ed.), *Ion Budai-Deleanu interpretat de*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1980159-164

Bîrlea, Ovidiu, ,,Folclorul în <<Ţiganiada>> lui I. Budai-Deleanu‘‘, în Rodica Chiriacescu (ed.), *Ion Budai-Deleanu interpretat de*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1980, pp. 139-153

Blaga, Lucian, ,,Gîndire laică cu alesături de scepticism‘‘, în L. Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Ed. Ştiinţifică, 1966, pp. 210-225

Cornea, Paul, *Studii de literatură română modernă*, EPL, Bucureşti, 1962

Densusianu, Aron, ,,O muză-cenuşăreasă‘‘, (1887), în Rodica Chiriacescu (ed.), *Ion Budai-Deleanu interpretat de*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1980, pp. 34-40

Densusianu, Ovid, ,,I. Budai-Deleanu‘‘, (1925), Rodica Chiriacescu (ed.), *Ion Budai-Deleanu interpretat de*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1980, pp. 46-51

Hitchins, Keith, *A nation discovered. Romanian intellectuals in Transylvania and the idea of nations 1700-1848*, Editura enciclopedică – Editura Fundației Culturale Române, 1999

Lungu, Ion, *Şcoala ardeleană*, Minerva, Bucureşti, 1978

Manolescu, Nicolae, ,,Comedia literaturii: Ion Budai-Deleanu‘‘, în N. Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, Paralela 45, Piteşti-Cluj-Bucureşti, pp. 123-132.

Papu, Edgar, ,,Europeanul‘‘, (1970), în Rodica Chiriacescu (ed.), *Ion Budai-Deleanu interpretat de*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1980, pp. 173-176

Petrescu, Ioana Em., *Ion Budai-Deleanu şi eposul comic*, Dacia, Cluj, 1974

Popovici, Dimitrie, ,,Doctrina literară a *Ţiganiadei* lui I. Budai-Deleanu‘‘, (1948), reprodus în Rodica Chiriacescu (ed.), *Ion Budai-Deleanu interpretat de*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1980, pp. 76-94

Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, Editura enciclopedică, Bucureşti, 1998

Tohăneanu, G.I., ,,Lexicul *Ţiganiadei*‘‘, în *Ţiganiada*, ediție îngrijită de Florea Fugaru, Amarcord, Timişoara, 1999, pp. 7-31

Tomlinson, John, *Globalizare şi cultură*, traducere de Cristina Gyurcsik, Amarcord, Timişoara, 2002

[i] Acest studiu face parte dintr-o cercetare mai extinsă, cuprinsă în proiectul PNII IDEI, nr 760, *DISCURSURI CULTURALE SI FORME DE LEGITIMARE A LITERATURII EUROPENE IN SECOLUL XX*, coord. Rodica Ilie, proiect finanțat de CNCSIS şi aflat în derulare în perioada 2009-2011

BDD-A23571 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:54 UTC)